

Visse temaer og træk kommer frem, men uddybes ikke: Interessant er det, at misundelse optræder som et gennemgående tema, således Licinius' misundelse over for Konstantin s. 66. Oversætteren gør opmærksom på det i noter, dog kun som opremsning af steder. Eusebios er meget tilbageholdende med at nævne Konstantinopel ved dette navn, og det studser jeg over, mens oversætteren ikke ser ud til at finde det mærkeligt. S. 142 tales således om „kejsers by“, men ikke noget navn, heller ikke „Det nye Rom“.

På visse punkter er oversætteren ret sparsom med oplysninger til læseren. Således nævnes i en note s. 140 Socrates og Sozomenus, og det fremgår, at de har skrevet kirkehistorier, men ellers får vi ikke noget at vide om, hvem de var. I personregisteret nævnes de ikke. Der er intet kort i bogen, hvad emnet ellers måtte tilskynde til. Ej heller billeder af nogen art. Derimod et register over personer og et over steder og folk. En lille inkonsekvens er det, at alle sønnernes navne skrives med C, men ikke Konstantins eget (Crispus, Constantius, Constans, s. 34 note; her Konstantin den Yngre, men s. 182 note med C).

Sammenfattende må det siges, at det er meget fortjenstfuldt, at der nu foreligger en dansk oversættelse af dette skrift, og oversætteren bør takkes varmt for sin indsats. Samtidig havde man kunnet ønske lidt dybere indtrængen i Eusebios' særlige stilling i historiografien samt i skriftets stilling i forhold til den biografiske genre, som den forelå ved oldtidens slutning. Nogle vil sige, at det er lidt tungt at læse kilder, men det kan netop give et frisk syn på en historisk periode gennem en tekst, der ikke er bundet til nutidens teorier. Også når det må ske i oversættelse, er det vigtigt at læse kilder, og det kan hjælpe til at blive opmærksom på nutidens fikse ideer og blinde punkter, som C.S. Lewis i sin tid gjorde opmærksom på.⁴ For historikere, for alment historisk interesserede og for alle med interesse for den biografiske genre er oversættelsen værdifuld og kan anbefales.

Jon A.P. Gissel

| *Mythos Hammaburg. Archäologische Entdeckungen zu den Anfängen Hamburgs*, RED. RAINER-MARIA WEISS & ANNE KLAMMT (*Veröffentlichungen des Helms-Museums, Archäologisches Museum Hamburg, Stadtmuseum Harburg*, 107), Hamburg 2014, 508 s., 29,50 EUR.

Hvad var Hamborg egentlig i 800-tallet? Missionsstation eller ærkesæde? Dette og mange andre spørgsmål satte man sig for at besvare, da

⁴ C.S. Lewis' forord 1944 til en engelsk oversættelse af Athanasios' *De Incarnatione*: <http://www.spurgeon.org/~phil/history/ath-inc.htm>.

man i Hamborg ville lave en udstilling, der skulle præsentere resultaterne af de seneste udgravninger i Hamborgs bymidte og i den forbindelse en revaluering af de ældre udgravninger, som ikke mindst fandt sted lige efter 2. Verdenskrig, hvor et sønderbombet Hamborg blev tilgængeligt for arkæologerne. Man indledte arbejdet med et kollokvium, hvor et stort antal forskere fra forskellige videnskabsgrene fremlagde deres synspunkter på ikke blot de arkæologiske kilder, men også på de skriftlige. De sidstnævnte har altid budt på problemer, idet de diplomatariske kilder er præget af de såkaldte Hamburger Fälschungen og de berettende af Rimberts stærkt tendentiøse *Vita Anskarii* og Adam af Bremens ikke mindre tendentiøse *Gesta Hammaburgensis ecclesiae Pontificum*. Det har alle dage været en vanskelig balancegang mellem arkæologi og historie, og arkæologen Reinhard Schindler, som gravede i Hamborg lige efter krigen, var tilbøjelig til at tolke sine fund i lyset af de skriftlige kilder og ville gerne bekræfte deres oplysninger. Nutidens arkæologer synes mere tilbøjelige til at arbejde uafhængigt af de skriftlige kilder, og man må lade dem, at når de skriftlige kilder kan omtolkes i så stort omfang, som det her sker med de grundlæggende kilder til Hamborgs ældste historie, så er de ikke noget klippefast grundlag for de arkæologiske tolkninger. Hvis Hamborg nu slet ikke var noget ærkesæde i 800-tallet, er der så nogen grund til at tro, at der må være en domkirke at grave efter i det Hamborg, som var i Ansgars tid?

Den traditionelle historie om ærkesædet Hamborgs grundlæggelse går ud på, at da Ansgar i 831 vendte hjem efter en angivelig meget succesfuld missionstur til Uppland, så besluttede Ludvig den Fromme at genoplive sin fader Karl den Stores gamle plan om at gøre Hamborg til bispesæde med ansvar for kristendommens udbredelse til barbarerne i nord og øst. Paven ikke bare tilsluttede sig denne plan og gjorde Ansgar til pavelig legat for hele missionsområdet, hvilket var almindelig missionspraksis, men ophøjede ham tilmed til ærkebisp og sendte ham palliet, ærkebispens eksklusive værdighedstegn. Det skulle alt sammen være foregået i årene 831-34, og anmelderen kan ikke komme på, at han tidligere har set nogen rejse tvivl om dette hændelsesforløb med henvisning til det meget dårlige forhold mellem paven og kejseren i netop disse år, hvor Ludvig den Frommes sønner gjorde oprør mod ham og afsatte ham og det med pavens støtte. Det moment bringer Rainer-Maria Weiss ind i diskussionen og argumenterer for, at det er ret utænkeligt, at Gregor 4. og Ludvig den Fromme skulle have kunnet samarbejde på denne måde på denne tid.

Havde Ansgar overhovedet brug for en fast residens på denne tid? Hans opgave var jo at missionere i Norden, så han skulle ikke opholde sig i længere perioder i Hamborg. Han havde brug for et sted, hvor

han kunne opholde sig mellem sine missionsrejser, et støttepunkt eller missionsstation magen til det, Ebo havde fået i Welanao, da han påtog sig at missionere i Norden, men det var ikke noget, der på nogen måde gav ham til livets ophold. Det fik Ansgar, da Ludvig forlenede ham med klostret Torhout i Flandern, og dér såvel som i Ny Korvei vides han at have opholdt sig en del.

Det har tidligere været fremme, at der var grund til at mistænke Hamborgs to første ærkebisper for at være ophavsmænd til nogle forfalskede diplomer.¹ Her foreligger en ny udvikling. Den lange og rørende historie om, hvorledes Ludvig den Fromme tog en af sin faders planer op til virkeliggørelse, da han grundlagde bispesædet Hamborg, kender vi dels fra en lang *narratio* i Ludvigs diplom af 15. maj 834, dels fra Rimberts *Vita Anskarii*. Nu er det sådan, at det ældste manuskriptgrundlag for Ludvigs diplom er fra 1100-tallet.² Alligevel har historikerne fulgt deres sædvanlige tilbøjelighed til, når de observerer afhængighed mellem en berettende og en diplomatarisk kilde, at gå ud fra, at beretningen nok er afhængig af dokumentet. Det har ligefrem tjent som argument for dokumentets ægthed, at Rimbart kunne benytte det, da han 865-70 skrev Ansgars levned. Nu viser Theo Kölzer imidlertid med mange gode grunde, at Ludvigs diplom i den nuværende skikkelse er udformet på grundlag af Rimbart, formentlig i 890'erne i forbindelse med den strid mellem ærkebisp Adalgar af Bremen (888-909) og ærkebisp Hermann af Köln (889-924) om Bremen, som fandt sin afslutning ved en skrivelse fra pave Formosus.³ Et af hans argumenter er, at en *narratio* af den karakter, som *Diplomatarium Danicum* (DD) 1:1, 28 opviser, ville være ganske enestående blandt Ludvigs ægte diplomer. Det oprindelige indhold af diplommet har bare været forleningen af Torhout til Ansgar.⁴ På dette punkt er der uenighed blandt bogens bidragydere. Göteborghistorikeren Henrik Janson, der har brugt megen energi på at gendrive Eric Knibbs' synspunkter, forfægter i sit bidrag den traditionelle udlægning af Hamborgs grundlæggelsehistorie. Det er en kende ejendommeligt, at han ikke tager eksplicit stilling til Kölzers udlægning, som dog må have foreligget for

¹ Jvf. anmeldelse af Eric Knibbs: *Ansgar, Rimbart and the Forged Foundations of Hamburg-Bremen*, (2011) i *Historisk Tidsskrift*, 112 (2012), s. 310-13.

² *Münster Landesarchiv NRW – Abteilung Westfalen, Ms. I 28 (früher Ms. I B 228), fol. 77v-79v. Chartularkopie 12. Jh.*; Theo Kölzer: „Ludwigs des Frommen „Gründungsurkunde“ für das Erzbistum Hamburg“, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Waffenkunde* 60 (2014), s. 35-68 (36).

³ DD 1:1, 236 og 246.

⁴ Kölzers udgave af Ludvigs diplom er senere, nemlig i foråret 2016, udkommet i MGH. *Die Urkunden Ludwigs des Frommen*, Wiesbaden 2016.

ham, som den forelå for Stefan Freund,⁵ selv om den i foreliggende bind kun præsenteres i stærkt forkortet form.

Bogen er struktureret med et indledende kapitel, „Mythos Hammaburg – Fakten und Fiktionen zur Frühgeschichte Hamburgs“, af lederen af Archäologisches Museum Hamburg, Rainer-Maria Weiss. Det tjener både som indledning, diskussion og konklusion og giver et fremragende overblik over problemerne. Herefter følger alt det, som denne indledning og diskussion hviler på: grundige redegørelser for de arkæologiske fund, først dem på *Domplatz*, dernæst dem i *Altstadt*. Heiko Steuer leverer under titlen „Hamburg im 9. und 10. Jahrhundert – Ein Zentralort zwischen Nord- und Ostsee? Zusammenfassende Überlegungen nach dem Abschluss des Kolloquiums“ en spændende og perspektivrig diskussion af, hvor langt vi så er kommet; der er et afsnit om Hamborg i forhold til det omgivende Sachsen og et stort afsnit om Hamborg i rigspolitisk perspektiv. Her må blandt mange fine bidrag fremhæves en indsigtfuld diskussion af karolingisk og ottonsk politik i Sachsen af Magdeburg-professoren Stefan Freund, og en glimrende redegørelse for udnyttelsen af Ansgar-skikkelsen i hamborgsk historiografi af Volker Scior. Der bliver ikke meget tilbage af den objektive Adam, som Sture Bolin hævdede i artiklen om *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*.⁶ Her får vi også en præsentation af Ansgars Kirke i Ribe ved Morten Søvsø og ved Günther Bock artiklen „Hammaburg und Domkirche in den frühen Jahrhunderten Hamburgs – Versuch einer historischen Neubewertung“. Herefter følger større afsnit, hvor Hamborg placeres som fæstning i forhold til tidens borgbyggeri, i forhold til Sachsens øvrige tidlige bispedømmer og som handelsby. Man får en virkelig grundig dækning af alle aspekter af Hamborgs tidligste historie og skulle vist være et skarn for at ønske sig mere. Et stort plus er det, at forfatterne henviser til hinandens bidrag på kryds og tværs.

Hvordan ser Hamborg så ud efter denne kritiske vurdering? Det ældste arkæologisk konstaterbare Hamborg, betegnet Hammaburg I, er anlagt i 700-tallet. Det var en ringformet voldgrav med en diameter på 48-58 m, som formentlig omgav et herresæde med en palisade omkring. Voldgraven blev fyldt op omkring år 800, sandsynligvis i forbindelse med en planmæssig udvidelse. Mellem 817 og 822 anlagdes så Hammaburg II, igen et fæstningsanlæg med ringformet grav – nu

⁵ S. 217, note 46.

⁶ „Med för tiden ovanlig omsorg redogör Adam i G. H. för sina källor och sagesmän. Redan härigenom intagar han bland sin tids historiker ett framskjutet rum. Han gör det även därigenom, att hans syfte främst är at skriva en historisk sann skildring, däremot inte en politisk pamflett, byggd på historiskt material men åsyftande at påverka händelseförloppet i önskad riktning“ (*KLNM* V, 284).

med en diameter på 65-75 m, altså under ½ ha i areal. Bebyggelsen inden for volden er ukendt, og arealet er så lille, at hvis Ansgar, som de skriftlige kilder hævder, har bygget en kirke, må den have ligget udenfor, sandsynligvis under den senere Petrikirke. Borgområdet ligger delvis under den senere Mariakirke, Hamborgs domkirke, der blev revet ned i 1807. De fire svære træ søjler, som Schindler tolkede som rester af Ansgars Kirke, menes nu at stamme fra Unwans kirkebyggeri i begyndelsen af tusindtallet. Ansgars virke i Hamborg har således ikke efterladt sig påviselige spor. Borgens herre var sandsynligvis en grev Bernhard, en tidlig repræsentant for Billungerne.

Hammaburg II gik til grunde i vikingeangrebet i 845 og blev først afløst af Hammaburg III omkring år 900. Den var et anlæg af samme type som de tidligere, men nu med et indvendigt areal på ca. 6,7 ha. Man har konstateret et byggeboom i årene omkring år 1000, som kædes sammen med Hamborgs uventede ophøjelse til ærkesæde i 893. Der er konstateret 19 huse og 2 brønde inden for volden, men stadig ingen kirke. Hammaburg III, som var et meget bastant anlæg, blev formentlig sløjft planmæssigt efter slaviske overfald i 1018 eller 1028 og afløstes af den såkaldte Heidenwall, der afspærrer hele det næs, som det ældste Hamborg lå på. Herefter giver det mening at tale om, at bisp og hertugen delte Hamborg, men det varede kun, til hertugen opførte den såkaldte Neue Burg på modsatte side af Alster og indtog sig der.

Hvorledes ser det historiske forløb så ud i denne ramme? I den troværdige skriftlige overlevering optræder Hamborg første gang i 845, hvor årbøgerne fra Fulda beretter, at nogle vikinger på hjemvejen efter at have plyndret i Karl den Skaldedes rige plyndrede en borg, *castellum*, i Sachsen ved navn Hammaburg. Denne nøgterne oplysning antyder jo ikke ligefrem, at der var tale om et ærkesæde, men blot et fæstningsanlæg med regional betydning. Hamborg nævnes ganske vist i to diplomer, der foregiver at være fra henholdsvis 831/832 og 834,⁷ men da 834-diplomet som ovenfor nævnt er en forfalskning og må udgå af Hamborgs grundlæggelsehistorie, så falder også det tidligere diplom. Hermed er også den bekræftelse, som man i 864 hævder at have aflokkeet pave Nikolaus 1.⁸, værdiløs. Ansgar blev aldrig ærkebisp af hverken Hamborg eller Bremen. Ved sin hjemkomst fra Uppland blev han gjort til pavelig legat for det hedenske Norden, på et tidspunkt også udnævnt til missionsbiskop, men uden fast sæde. Det var der fine fortilfælde for. Germaniens apostel, Bonifacius, blev ligeledes først pavelig legat, senere missionsbiskop uden fast bispesæde.

⁷ DD 1:1, 25 og 28.

⁸ DD 1:1,119.

Han fik en fast relation til Mainz, men Mainz blev først anerkendt som ærkesæde i 782, 28 år efter Bonifatius' død.

Måske allerede kort efter sin velynder Ludvig den Frommes død i 840, men senest ved rigsdelingen i 843, mistede Ansgar sit finansieringsgrundlag i Torhout, som var tilfaldet Karl den Skaldede, der straks forlenede det til den Regner, som efter hurtigt at være faldet i unåde i 845 overfaldt både Paris og Hamborg. Der stod Ansgar så uden penge og med en ødelagt missionsstation. Det løste man ved at indsætte ham på den ledige bispestol i Bremen. Köln stod også vakant på dette tidspunkt og kunne derfor ikke gøre de store ophævelser, men eventuelle indsigelser fra den kant vejede i øvrigt ikke tungt hos Ludvig den Tyske, da Köln lå i broderen Lothars (817-855) rige. Det faldt på plads senest 848, og skal vi tro Rimbart og Adam, begav Ansgar sig derefter på en ny, flerårig missionsrejse til Sverige.

Med Bremen fik Ansgar et domkapitel at forestå, og det flyttede naturligvis ikke til Hamborg. Ansgar og hans efterfølger Rimbart udøvede deres bispegerning i Bremen, men navnlig Rimbart lagde megen vægt på at holde Hamborg i erindring af hensyn til den ærkebisperværdighed, han fortsat postulerede for byen. Ansgar erkendte sig dog som suffragan under Köln. Det kan derfor ikke undre, at der ikke er spor af kirkens virke i Hamborg i sidste halvdel af 800-tallet.

Forkaster man den traditionelle grundlæggelseshistorie, fordi den beror på falske og forfalskede diplomer, så anerkendes Hamborg først som ærkesæde, da pave Formosus i 893 afviste den klage, som ærkebispens Hermann 1. af Köln havde rejst for at få Bremen tilbage. Denne afvisning indebar anerkendelsen af et selvstændigt ærkebispedømme Hamburg-Bremen, og som nævnt sætter man et stort byggeboom i Hamborg i forbindelse med denne ophøjelse. For at blive et funktionsdygtigt ærkebispedømme måtte Hamburg imidlertid have nogle suffraganer. På dette punkt har bogen forskellige synspunkter. Stefan Freund anfører som den første suffragan den biskop – ifølge Helmolds Slavekrønike hed han Marko – der mellem 968 og 972 indsattes i Oldenburg i Holsten.⁹ Weiss anfører mere traditionelt de fra 948 kendte tre bisper i danske stifter som vidnesbyrd om, at Hamborgkirken nu kunne kaste sig over missionen i Norden med fornyet kraft.¹⁰ Det diskuteres ikke, om disse bisper nu også etablerede sig i Slesvig, Ribe og Aarhus, eller de blot gjorde ærkebispens deres opvartning i Bremen som titulærbisper.

Det er begrædeligt, at man som universitetslærer ikke længere kan udsætte et undervisningshold for en bog som denne. Det er et stort tab

⁹ S. 216.

¹⁰ S. 36.

for dansk historisk forskning, at så få er i stand til at arbejde med faglitteratur på tysk, for vi deler jo megen historie med tyskerne og bør i høj grad læse, hvad de skriver om fælles problemer. Denne bog indeholder så mange revisioner af Danmarks historie, at det nu er ønskeligt med nye udgaver af væsentlige kilder som Rimberts *Vita Anskarii* og Adam af Bremens *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, så vi ikke fortsat skal døje med indledninger og noter repræsenterende forskningens stude anno dazumal. Bogen har meget fine illustrationer, men med sin vægt på næsten tre kilo er den ikke det oplagte valg til lænestolen, medmindre man har brug for et alternativ til at pumpe jern. Kun et enkelt helt subjektivt kritikpunkt: Det er en straf at skulle læse så store tekstmængder sat med skrifttypen grotesk.

Niels Lund

| ALAN MACNIVEN: *The Vikings in Islay. The Place of Names in Hebridean Settlement History*, John Donald, Edinburgh 2015, 419 s., £ 25.

Ved indsejlingen til Nordkanalen, der forbinder Atlanterhavet med Det Irske Hav, ligger Islay, den sydligste ø i Hebriderne. Øens historie i den tidlige middelalder er dårligt belyst. De samtidige kilder giver kun få oplysninger om øen, og det er følgelig vanskeligt at udrede, i hvilket omfang de overordnede udviklinger, der prægede Hebriderne og resten af De Britiske Øer i perioden, også var gældende for Islay. Gennem et studie af øens stednavne vil Alan Macniven dog bidrage til forståelsen af denne periode på Islay. Monografien består af to dele: Den første del giver en tersedrevet fremstilling af den betydning, som vikinernes indtog og efterfølgende bosættelse havde for den gælisktalende lokalbefolkning (s. 9-120), mens den længere anden del giver et katalog over bosættelsesnavnene på Stephen MacDougalls landkort over Islay fra 1749-51 med hovedfokus på etymologier og dokumenterede navneformer op til og med kortets udfærdigelse (s. 121-356).

Macniven tegner et dystert billede af lokalbefolkningens skæbne i mødet med vikingerne: Det endte med „the physical suppression of native culture through the killing, clearance or enslavement of the native population“ (s. 116). Hændelserne på Islay er således et tidligt eksempel på senere tiders mere systematiske udryddelser af uønskede befolkningsgrupper:

Although distasteful to some, partial parallels can be drawn between events in Viking Age Islay and Hitler's plans to carve out *lebensraum* [sic] in Eastern Europe, the Soviet clearance of the German-speaking population from East Prussia and Pomerania